

КОМПЕТЕНТНОСТТА НА НАЦИОНАЛНИТЕ СЪДИЛИЩА ОТНОСНО МОРСКИ СПОР ЗА СОБСТВЕНОСТ ВЪРХУ КОРАБ

*Доц. д-р Петър Бончовски¹
ВСУ „Черноризец Храбър“*

1. Уводни бележки

Задачата пред настоящия доклад е да разгледа въпроси, които, макар и рядко срещани в практика, засягат обикновено съществени материални интереси. Точното и последователно прилагане на релевантните разпоредби, които могат да бъдат национални, по правото на Европейския съюз (ПЕС), както и предоставени от международноправни актове (тези разпоредби си взаимодействат в различни комбинации при условията на симбиоза), би играло важна роля в превръщането на националния корабен регистър в предпочитана от корабособствениците дестинация, респективно в завръщането на морското търговско корабоплаване в Р България.

Тези процеси няма как обаче да започнат без компетентната и бърза работа на съдилищата, които да отчитат особеностите на морската търговия и зададените универсални стандарти за нейната регулация. Като пример може да се даде практиката на корабоплаването в Черно море да се извършват арести в пристанището на Констанца, Румъния, и да се избягват българските пристанища. Тази практика е свързана с различни фактори, но не на последно място и с наличието на специализирани съдебни състави, които адекватно прилагат правото в областта на експлоатацията и търговските операции на корабите по море.

2. Компетентност по националните правила

На пръв поглед въпросите на компетентността по същество на националните съдилища при спорове относно собственост (установителен иск) или относно собственост и връщане на владението на кораб (чл. 108 от Закона за собствеността, ако е приложимо националното право) изглеждат ясни: в областта на компе-

¹ Доцент по граждански процес във ВСУ „Черноризец Храбър“ и в Института за държавата и правото – Българска академия на науките.

тентността на съдилищата по въпросите на морското търговско корабоплаване се прилага на първо място Кодексът на търговското корабоплаване (КТК) с предимство пред Кодекса на международното частно право (КМЧП), независимо че КМЧП е по-нов закон.

Това следва от обстоятелството, че съгласно чл. 3, ал. 1, предл. първо от КМЧП се запазва действието на другите закони, които предоставят уредба на специфични хипотези. КТК обаче не предоставя специална уредба на компетентността относно иска за собственост² и следователно би следвало да се прилагат разпоредбите на чл. 4, ал. 1, т. 1 и ал. 2 КМЧП – ответникът да има обичайно местопребиваване, седалище според устройствения си акт или местонахождение на действителното си управление в Република България или спорът да е възникнал по повод на права от преки отношения с клон на юридическо лице, регистриран в Р България.

Като алтернатива, когато ответникът не е достатъчно тясно свързан с юрисдикцията на националните съдилища съгласно критериите, предоставени от цитираните правила, ищецът може да избере компетентност, предвидена в разпоредбата на чл. 12, ал. 2 от КМЧП – по местонахождението на кораба, ако той е в акваторията на българско пристанище³. Смисълът на тази разпоредба е ясен – спорът следва да се разгледа по същество там, където е вещта, за да може да се избегнат трудностите при бъдещо признаване на решението и неговото принудително изпълнение.

3. Компетентност по правилата на ПЕС и влиянието им върху приложимостта на КМЧП

Горното би било винаги вярно, ако ответникът по иска няма местоживеене в държава членка по смисъла на чл. 6, ал. 1 от Регламент (ЕС) № 1215/2012 на Европейския съюз и на Съвета относно компетентността, признаването и изпълнението на съдебни решения по граждански и търговски дела (Р 1215/2012), т.е. местоживеенето е в държава извън ЕС. Правилата в тази връзка могат да включват седалище в държава членка и др. елементи (чл. 63 Р 1215/2012). Обратното, налице ли е приложимост на чл. 4, ал. 1 от Р 1215/2012, искът следва винаги да се подаде по местоживеенето на ответника в съответната държава членка (чл. 5, ал. 1 – 2 от Регламента). При тези правила местоживеенето на ищеца няма значение, както нямат значение и гражданството на ответника и ищеца (чл. 4, ал. 1 – 2 Р 1215/2012).

В тази връзка, съгласно чл. 1, ал. 1. от Р-1215/2012, той се прилага по всички граждански и търговски спорове. В разпоредбата на ал. 2 на чл. 1 от Регламента са дадени изключенията от обхвата. Спорове относно движими вещи не са изключени от този обхват. Нещо повече – самият Р-1215/2012 изрично урежда вещноправните спорове относно недвижимите имоти в своя чл. 24, ал. 1, т. 1. Той

² За смисълът на разпоредбата на чл. 25 КТК вж. т. 7. Срв. и определение № 344 от 27.07.2016 г. на ВКС, ТК, I отд. по ч.т.д. 1364/2016.

³ Трудно би се обосновоало на практика фиксиране на кораб под националната съдебна юрисдикция при условията на мирно преминаване.

ги регулира, като ги предоставя в изключителната компетентност на държавата членка, където е разположен имотът.

След като се регулира компетентността относно недвижимите имоти, няма съмнение, че се регулира и тази относно споровете с вещноправен характер при движимите вещи, които се включват в общата дефиниция на граждански и търговски спорове и няма изрично обратно правило. Доколкото няма предвидена специална компетентност в Раздел 2 от Регламента, остава общото правило на чл. 5, ал. 1 Р 1215/2012. Единственото мислимо изключение би било по чл. 7, ал. 1 т. 5 от Регламента – при отношения с клон и др. подобни.

А благодарение на чл. 6, ал. 2 Р 1215/2012 в специфичната хипотеза на чл. 4, ал. 1, т. 2 КМЧП, когато ищецът е български гражданин или юридическо лице, регистрирано в Р България, той ще може да обоснове компетентност на националните съдилища, дори и ответникът да няма достатъчно тясна връзка с националната юрисдикция (не са приложими нито чл. 4, ал. 1, т. 1 и ал. 2, нито чл. 12, ал. 2 КМЧП) и да няма местоживеене в друга държава членка (не е приложим чл. 5, ал. 1 от Регламента). Това правило следва обаче да се прилага много внимателно от ищите, защото подобни решения много рядко биха получили признаване в друга държава поради нарушаването на правото на защита на ответника във връзка последиците на правилото „actor sequitor forum rei“.

4. Компетентност по правилата на Международната конвенцията за арест на кораби от 1999 г. (Конвенцията)

Същевременно Р България е страна и по Конвенцията от 1999 г.⁴, която също съдържа уредба на компетентността в хипотезата, когато е наложен арест на кораба (чл. 7 от Конвенцията) – компетентни да разрешат спора за собственост са съдилищата на държавата, където е наложен арестът по реда на тази Конвенция (компетентност по същество въз основа на *forum arresti*). Това би бил масовият случай в Р България, защото спор относно собственост без гаранция, че корабът ще остане в пристанището, би предизвикал най-често непреодолими препятствия пред изпълнението. Правилата на тази конвенция и нейното взаимодействие с ПЕС ще бъдат разгледани по-долу.

5. Компетентност при юрисдикционна или арбитражна клауза

В рамките на своята автономия на договаряне и предварително зададени те законови предпоставки няма пречка страните по подобни спорове да сключат сделка с процесуален ефект, т.е. да възложат спора за разглеждане и разрешаване по същество на друга държавна или на частна юрисдикция, без при това да имат задължение да се съобразяват с горните правила. Изследването на тези възможности е извън пряката задача на доклада и предполага доста по-обемна текст. Затова само отбелязваме тези алтернативи, като от тях особено практическа значение има възможността за арбитражно споразумение.

⁴ Рагифицирана със закон, приет от XXXVIII народно събрание на 12 януари 2001 г. – ДВ, бр. 7 от 2001 г. В сила за Република България от 14 септември 2011 г.

6. Практика при наличие на *forum arresti*

Конвенцията е сравнително нов и малко познат акт. За съжаление, все още се отчитат и колебания в работата на националните съдилища при прилагането на разпоредбите на европейското съдопроизводство по дела с трансграничен елемент. Затова ще се съсредоточим върху формирана практика, която ярко разкрива тези проблеми.

В тази връзка танкер е арестуван по реда на Конвенцията от 1999 г. в акваторията на българско пристанище. Арестът е по молба на малтийско дружество като обезпечение на иск за собствеността на кораба, защото дружеството е загубило владението върху кораба от три дружества, регистрирани в България. Впоследствие танкерът е станал обект на поредица от твърдени сделки за покупко-продажба, с които българските дружества считат, че първо продават на либерийско и после на израелско дружество. Съединени (при условията на кумулация) са иски за установяване на собствеността и връщане на владението срещу четирите български дружества, либерийското и израелското. Същевременно в Израел има административно производство с въпрос дали е възможно вписването в корабния регистър на Израел при тези обстоятелства. Танкерът продължава да е вписан в либийския регистър.

В конкретния случай ищецът е с месторегистрация в държава членка на ЕС, както и някои от ответниците (в Република България), а други ответници са с месторегистрация извън ЕС (Либерия и Израел). Сделки относно собствеността се твърди да са извършвани в различни юрисдикции извън ЕС. Следователно искът повдига проблеми, при които спорът за собственост е едновременно както с трансграничен материален елемент по смисъла на гражданското процесуално право на ЕС, така и с международен частноправен материален елемент. Компетентността по същество е оспорена от българските дружество, др. са предприели само защита по съществото на спора.

Софийският градски съд е приел (с Определение № 275845/18.11.2021 г. по гр.д. № 3787/2020 г.), че е компетентен по съществото на делото. Като основание сочи разпоредбата на чл. 12 ал. 2 КМЧП, която е приел за приложима спрямо ответниците от трети страни – израелското и либерийското дружества. За ответниците от България СГС е посочил, че съгласно чл. 4 от Регламент (ЕС) № 1215/2012 на Европейския съюз и на Съвета относно компетентността, признаването и изпълнението на съдебни решения по граждански и търговски дела (Регламент 1215/2012), българският съд се явява безспорно компетентен, а от това следва, че съдът има правото да разгледа и исковите срещу останалите ответници от трети страни (чл. 20 от КМЧП).

С Определение (№ 922 от 01.04.2022 г. по в.гр.д. № 574/2022 г.) Апелативен съд – София, като въззивна инстанция е отменил определение на СГС при условията на оспорване само от ответниците с регистрацията в България. В тази връзка САС приема, че:

а) Конвенцията от 1999 г. не предвижда морските иски да се разглеждат от държавата, където е наложен „запорът“, независимо че става въпрос за морски арест на кораб. Т.е. изключва компетентност на съдилищата въз основа на *forum arresti*.

б) прилага разпоредбата на чл. 25 КТК, като приема, че спорът е относно отношения по търговското корабоплаване и следователно е компетентен съдът по седалището на корабоприетателя.

в) въз основа на това, че е възможна приложимост на чуждо материално право, както и че съществувал елемент на вписване в регистър в друга държава, приема, че спорът бил спор относно действителност на вписването и съответно е компетентен съдът по вписването, като прилага разпоредбата на чл. 24, ал. 3 Р 1215/2012⁵.

7. Кратък анализ на съдебните постановления

Докато СГС, макар и при неточна преценка на приложимите актове, достига до изводи в унисон с релевантните законодателните разрешения и международните морски стандарти в тази насока, Апелативен съд – София постига точно обратния резултат. Няма да влизаме в детайлите на тези произнасяния, защото това би довело до анализ на правила, свързани с морското търговско право, което би било твърде обширно изложение, а и защото тези правила всъщност нямат никаква връзка с правилното разрешаване на въпроса.

Само накратко, с оглед на избягване на ненужни колебания, ще посочим, на първо място, че исковете са подадени и квалифицирани като иски по чл. 108 от ЗС. Искането е за установяване правото на собственост и възстановяване на владението върху кораба. По-нататък, чл. 24, ал. 3 от Р 1215/2012 се прилага между ищец от ЕС и ответник от Израел, без местожителство в държава членка (чл. 63, ал. 1 Р 1215/2012), в противоречие с чл. 6, ал. 1 от самия Регламент, съгласно който относно този ответник следва да действа КМЧП. На второ място, ако се прилага линията на аргументация на съда, кумулативно съединените иски срещу неоспорилите компетентността ответници са допустими по силата само на факта на неоспорването и предвид, че другарството не е задължително (чл. 24 КМЧП).

На трето място, чл. 3, ал. 1 КТК изрично дава дефиниция на отношенията, свързани с търговското корабоплаване по смисъла на чл. 25, ал. 1 – 2 КТК и тя не включва спорове относно собственост, а тези относно експлоатацията и търговските операции на кораба. Затова е напълно алогично в общия случай спорът с претендиращите да са собственици да се води по седалището на корабоприетателя, който е наемател, чартьор или др. лице, което експлоатира търговски кораба, но не е лицето, което е собственик (за фигурите на корабособственика и корабоприетателя: чл. 9, ал. 3 КТК и т. 24 от § 1а от ДР на КТК).

КТК не урежда компетентността по спорове относно собственост на морски кораби, а това е оставено на ниво национално право на КМЧП. На плоскостта на международното и на правото на ЕС ще видим в следващите параграфи как (на четвърто и решаващо място) Конвенцията от 1999 г. урежда изрично въпроса за компетентността въз основа на *forum arresti*.

⁵ Същевременно по идентичен спор с Определение № 290 от 21.05.2020 г. по ч.т.д. № 95/2020 на Апелативен съд – Бургас се приема, че: „Описаният спор е за материално право, признато от закона и определено като абсолютно вещно такова, а ГПК предвижда процесуален ред за защитата му при оспорване и за разрешаването му в исконен процес пред български съд“.

8. Действие на Конвенцията от 1999 г. относно компетентността по същество

Съгласно Международната конвенция за арест на кораби от 1999 г. и по-специално разпоредбата на чл. 8 от нея, нейните правила се прилагат във всички морски пристанища на Р България, без значение дали арестуваният кораб плава, или не под флага на Р България. Тя се прилага само към морски иски, както те са дефинирани от самата Конвенция. Подаденият иск е морски иск за собственост съгласно чл. 1, ал. 1, б. „s“ от Конвенцията.

Същата Конвенция в чл. 7, ал. 1, предл. първо изрично постановява, че при арест на кораб юрисдикционната власт на съдилищата на държавата, където е извършен арестът, придобиват правомощията да решат спора по същество (по обезпечения иск/искове) независимо от всички други налични разпоредби.

Тази юрисдикция може да се промени само при първоначално или последващо арбитражно или споразумение за възлагане на разрешаване на спора от друга държавна юрисдикция, при което съдът по *forum agrestis* няма правомощия да вземе решение по същество (чл. 7, ал. 1, предл. второ и трето и чл. 7, ал. 3, б. „a“ от Конвенцията).

9. Възможност за отказ от компетентност

В ал. 2 на чл. 7 от Конвенцията наистина е посочено, че националните съдилища на юрисдикцията по ареста могат да откажат да разрешат спора по същество независимо от разпоредбите на ал. 1, но само ако националното им процесуално право им дава възможност да се откажат от упражняването на това правомощие на разглеждане и решаване на спора по същество.

Националното право не предоставя възможност за отказ от юрисдикционни правомощия (чл. 2 ГПК и чл. 23, ал. 1 и чл. 27 КМЧП). Българските съдилища следва да прилагат релевантните разпоредби относно тяхната международна компетентност по същество и нямат право на дискреция дали да приемат спора за решаване, или не, след като предпоставките в тези разпоредби са изпълнени.

Правилото на ал. 2 от Конвенцията е насочено към държави, които прилагат изцяло или частично доктрината на *forum convenience/forum non convenience*, т.е. при всяка една конкретна хипотеза да се прави преценка от съда има ли спорът достатъчна връзка с неговата юрисдикция, която да позволява неговото разглеждане по същество. Р България не е от тях. Не на последно място СЕС също се е произнесъл, че разпоредбите относно компетентността на правото на ЕС не подлежат на преценка кой съд е най-подходящ, т.е. неприложими са аргументи, присъщи на доктрината *forum non conveniens* (C-281/02)⁶.

⁶ Съдилищата по Общото право имат дискреционна власт да преценят компетентността си при съобразяване изискванията на справедливостта във всеки казус: Flemming, J. Flemming, J. Civil procedure. Little, Brown and Company, Boston-Toronto, 1965, pp. 661 – 668; за Англия и Уелс – знаковото *Spiliada Maritime Corp -v- Cansulex Ltd* [1986] House of Lords 883. В континенталната система проверката се осъществява по установени в закона предпоставки, които дефинират изчерпателно кога определени фактори свързват спора с националния правораздавателен суверенитет по начин, по който е обосновано той да разгледа спора по същество. При наличието им е невъзможно оспорването дали форумът е подходящ (срв. чл. 24 и чл. 28 КМЧП).

Още повече че в конкретната хипотеза няма чуждестранен съд, който да е изявил готовност да поеме правомощията да разгледа и разреши спора по същество, а това е кумулативно изискване в същата разпоредба на чл. 7, ал. 2 от Конвенцията, за да може да се осъществи отказ от правомощия. Няма механизъм за установяване на това взаимодействие на юрисдикции и в националното право.

Следователно националното законодателство не предоставя възможност на съдилищата да се откажат от компетентността по смисъла на чл. 7 от Конвенцията. При конкретния съдебен акт изобщо не е направена проверка за наличието на съд, готов да приеме спора за решаване и разглеждане по същество. Не е съобщено на страните, че следва да поискат срок за предявяване на иска в чужда юрисдикция с цел запазване на действието на ареста, с което също тежко се нарушава правото им на защита.

10. Допустимост на исковете срещу ответниците, които нямат месторегистрация в ЕС

Конвенцията е нормативен акт, който е специален спрямо КТК и се прилага с предимство. Оттук следва, че исковете спрямо всички ответници, които не са в обхвата на правото на ЕС, без значение от тяхната месторегистрация и без значение от това как са съединени, са допустими.

Правото на ЕС постановява, че когато ответниците не са с месторегистрация в държава членка, то компетентността се определя по съответните национални правила на – чл. 6, ал. 1 от Р 1215/2012. Това съответно е редът на Конвенцията.

Препратка в КТК, че арестът се извършва при условията на Конвенцията, без да се уточнява какво се разбира под условия – пълният ред на Конвенцията или само предпоставките и процедурата, не играе роля – самата Конвенция урежда хипотезата, след като Р България не е направила резервата по чл. 10, ал. 1, б. „б“ от Конвенцията.

КМЧП, вкл. и КТК, са неприложими, след като имаме международноправен източник, който предоставя специална уредба и същият е ратифициран и обнародван. Еwentуално би била приложима само разпоредбата на чл. 20 от КМЧП (компетентност при множество ответници), която не намира обаче практическо действие предвид гореизложеното относно обхвата на действието на Конвенцията.

11. Искът срещу дружествата с регистрация в Р България

Спорът е пряко свързан с правото на Европейския съюз – арестът е в пристанище на държава членка, ищецът е дружество с регистрация в държава членка, както и част от ответниците (българските дружества). Пряко приложим е съответно Р-1215/2012, който урежда въпросите на компетентността на националните юрисдикции в обхвата на правото на ЕС. КМЧП и КТК са неприложими. (Разпоредбата на чл. 8 от Регламента при множество подсъдности обаче няма да е приложима спрямо другите ответници с регистрация извън ЕС поради действието на чл. 6, ал. 1 Р-1215/2012).

Приложим е съответно чл. 71, ал. 1 от Р-1215/2012, съгласно която разпоредба Регламентът не засяга действието на многостранни конвенции, страни по които са и държави членки и които уреждат компетентността или признаването и изпълнението на съдебни решения, като при наличието на правила относно международната компетентност в тези конвенции ще се прилагат тези правила. Това са именно главно различните многостранни конвенции от областта на транспорта, като например Конвенцията от 1956 г. за договора за международен автомобилен превоз на стоки (CMR) – С-148/03⁷.

Следователно при действието на Р-1215/2012 и Конвенцията няма съмнение, че искът срещу ответниците с регистрация в Р България е допустим за разглеждане и решаване по същество.

12. Заключение

Анализът на разпоредбите и на формираната практика са прекрасен нагледен пример как си взаимодействат на ниво гражданско съдопроизводство съответните разпоредбите на КТК, КМЧП, Конвенцията от 1999 г. и правото на ЕС относно компетентността по същество на националните съдилища, когато освен международен, спорът съдържа и/или трансграничен материален елемент. На практика се получава симбиоза между националните и европейските съдопроизводствени правила, както и на международноправните актове. Моделът на разрешаване на тези въпроси може да е от полза в множество хипотези, които са далеч от производствата по частноправни морски спорове. Особено предвид практиката на Върховния касационен съд, че определенията на въззивните съдилища по реда на чл. 28 КМЧП, с които се прекратява делото, подлежат на обжалване само при условията на чл. 280, ал. 1 и ал. 2 ГПК⁸.

⁷ Подобни са и Конвенцията от 1929 г. за уеднаквяване на някои правила при международния въздушен превоз (Варшавска конвенция) и паралелната Конвенцията от 1999 г. за уеднаквяване на някои правила за международния въздушен превоз (Монреалска конвенция), Европейската конвенция от 1972 г. относно имунитета на държавите, Международната конвенция от 2001 г. за гражданската отговорност за щети от нефтено замърсяване при бункероване, както и Протоколът от 2002 г. към Атинската конвенция относно превоза на пътници и личния им багаж по море и др.

⁸ Но и обратно: Определение № 60402 от 17.11.2021 по ч.т.д. № 1509/2021, Първо ТО, ВКС.

КОМПЕТЕНТНОСТТА НА НАЦИОНАЛНИТЕ СЪДИЛИЩА ОТНОСНО МОРСКИ СПОР ЗА СОБСТВЕНОСТ ВЪРХУ КОРАБ

Доц. д-р Петър Бончовски
ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: В доклада се разглеждат различните хипотези, при които българският съд може да се обяви да разгледа и разреши морски спор относно собственост върху кораб. Анализирани са взаимодействието и симбиозата между националните съдопроизводствени правила, правилата на европейския граждански процес и Международната конвенцията за арест на кораби от Женева, 1999 г. Анализирана е също и актуалната практика на националните съдилища.

Ключови думи: морски, арест, кораби, собственост, иск, компетентност по същество, европейски граждански процес.

COMPETENCE OF THE BULGARIAN COURTS ON THE SUBJECT-MATTER OF THE CASE INVOLVING OWNERSHIP DISPUTES OVER MARINE SHIPS

Assoc. Prof. Dr. Petar Bonchovski⁹
VFU „Chernorizets Hrabar“

Summary: The paper is aimed to discuss the hypotheses in which the Bulgarian courts might accept competence on the subject-matter in disputes involving ownership over marine ships. For this purpose, the cooperation and the symbiose of the relevant national litigation rules, the European Civil Procedure and of the International Convention on the Arrest of Ships (Geneva 1999). It is also analyzed the current decrees of the national courts.

Keywords: maritime, arrest, ships, ownership, litigation, competence on the subject-matter, European Civil Procedure.

⁹ Assoc. Prof. in Civil Procedure in Varna Free University „Chernorizets Hrabar“ and the Institute for the State and the Law – Bulgarian Academy of Sciences.